Seçimlere Katılma Oranının Siyasî Sisteme Etkisi Üzerine Gözlemler

Yrd. Doç. Dr. Bülent Yücel[*]

Özet

Seçimler ve halkoylamaları temsilî demokrasilerde seçmenleri yönetime dâhil eden belirleyici hukukî araçlardır. Seçmenlerin oylamalara katılım oranı ilgili seçimin sosyo-politik sonuçlarını belirlemesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Mevcut seçim kanununda katılım yetersayısının öngörülmemesi nedeniyle, katılım oranının düşüklüğünün negatif bir politik etkisi olsa bile hukukî bir sonucu söz konusu olmayacaktır. Diğer bir deyişle, "ilgisizlik" ya da "boykot"tan kaynaklanan düşük katılım oranı, sosyo-politik meşruiyetini zayıflatsa da hukukî geçerliliğe tesir etmeyecektir. Bu sonuç da toplumsal desteği zayıf ve fakat hukuken bağlayıcı oylamalara yol açacaktır.

Anahtar Sözcükler: Seçim, Siyasal Sistem, Siyasal Katılım, Halkoylaması, Katılım Oranı.

Abstract

Elections and referendums are decisive legal tools that include the electors to the government of a country in the representative democracies. The turnout ratio of the electors bears a significant importance since it determines the political social ramifications of a given election. Considering that there is no participation quorum in the current legislation of the Turkish electoral system, a decrease in the turnout may have a negative political impact even if no legal issue is raised. In other words, a low voter turnout –stemming from "absenteeism" or "boycott"– is prone to create socio-political legitimacy deficit despite the observation of the rules of formality. This results in the votes which are legally binding but having a weak social support.

* Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku ABD Öğretim Üyesi, byucel@anadolu.edu.tr

Keywords: Election, Political System, Political Participation, Referendum, Voter Turnout.

Giriş

Yöneten – yönetilen ilişkisinin kurulmasını ve devamlılığını sağlamaya yarayan kurumların anlamlı bütününü ifade eden siyasal sistemin en önemli unsurlarından birini "seçim" kavramı oluşturmaktadır. Temsilî demokrasilerin vazgeçilmezi olan seçim aynı zamanda siyasal sisteme katılımın da başlıca araçlarından birisidir ki; bu mekanizma sayesinde oluşturulan yasama meclisleri ve yürütme organları aslında sistemin karakterinin belirginleşmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla seçim olgusu ve özellikle seçmenin ona gösterdiği ilgi ile siyasal sistemin işleyişi arasında ciddî bir bağıntı bulunmaktadır.

Seçim sisteminin diğer girdilerini[1] bir an için ihmal ettiğimizde "katılım oranının", başlı başına belirleyici bir role sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle çalışmanın birinci kısmında belli kavram ve ilkelerin açıklaması yapılarak konunun anlaşılması için bir hazırlık yürütülecek ve ikinci bölümde de 1982 Anayasası döneminde yapılan seçim ve halkoylamalarının istatistikî sonuçları üzerinden gerçekleştirilecek somutlaştırmayla, ulaşılan sayısal verilerden yararlanılarak siyasî çıkarımlarda bulunulacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Devletin ortaya çıkışını takiben gelişen ve zaman içinde belli bir kurumsallaşma süreci sonunda bugünkü olgunluğuna kavuşan yönetim olgusu bakımından "halk" kavramı artık merkezî öneme sahiptir. Zaman içinde "seçmen – seçilen" kurgusuna dayalı demokratik bir yönetim modelinin geliştirilmesi ve dünya üzerinde yaygınlık kazanmasına karşın siyaset ve anayasa hukuku yazınında "demokrasi" sözcüğüne ilişkin olarak içerik ve terim tercihi bakımından çeşitli eleştiriler/karşı çıkışlar[2] gündeme gelmiştir.

Demokrasinin gerçek anlamda hiçbir zaman hayata geçirilemeyen bir yönetim tarzı olduğunu belirten J. J. Rousseau, çoğunluğun azınlığı yönetmesini doğal düzene aykırı görmekte; halkın kamusal işler için sürekli toplanık hâlde

---

[1] Bu unsurların başında seçim çevreleri, yerel ve ulusal düzeyde barajlar ve hesaplama sistemleri, genel oy/kısıtlı oy hususu vb. konular gelmektedir. Bu girdiler ile sonuçları derinden etkileyecek ya da anlamlı biçimde değiştirecek unsurlar amaçlanmaktadır.

[2] Ayrıntılı bir okuma için bkz. (Coşkun Can Aktan ve Dilek Dileyici, "Demokrasiye Yöneltilen Başlıca Eleştiriler, " Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı: Demokrasi, Poliarşi ve Demarşi. Ed.: Coşkun Can Aktan. (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2005), s. 57 – 105).

bulunamayacağını ve yönetimi gerçekleştirecek çeşitli komisyonların kurulmasının da sonucu değiştirmeyeceği fikrindedir.[3]

Rousseau'nun öngörülerini reddetmeden demokrasi kavramını özellikle ülke ve nüfus bakımından "ölçeğin değişmesi" ölçütü üzerinden açıklayan Robert Dahl'a göre, günümüz demokrasi düşüncelerinin ve uygulamalarının ulaştığı nokta iki büyük dönüşümün sonucudur. Bunlardan ilkinin başlangıcını Eski Yunan'ın kent devletlerine dayandıran siyaset bilimci içine Roma İmparatorluğu ve Hristiyanlığın gelişimi sürecini de alan bu dönemin Rönesans ile son bulduğu saptamasını yapmaktadır. Dahl, ikinci dönüşüm dalgasının, kent devletinden aşama aşama gerçekleşen kopuşun ulus devlete geçişle tamamlandığını ifade etmektedir. 17. yüzyıl itibarıyla şekillenmeye başlayan modern demokratik devletin artık çok büyük fizikî ölçülere sahip olması onu ister istemez kent devletinin koşullarının çok dışına itmiştir. Başta "temsil ilişkisi" olmak üzere "katılımın sınırlanması", "siyasal çeşitliliğin artışı" ve çeşitliliğin bir sonucu olarak "siyasal çatışmanın katlanarak çoğalması" bu sınırsız genişlemenin doğasına uygun olarak sisteme kendi karakteristiğini kazandırmıştır. Bu yüzden Amerikalı siyaset bilimci, modern temsilî demokrasiler için "poli(y)arşi" kavramının kullanımını önermektedir.[4]

Temsilî demokrasi yönetim tarzının siyasal çoğulculukla birlikte, en önemli unsurlarından birini de siyasal katılım oluşturmaktadır. Ancak sadece devlet yönetimine katılma anlamına gelmeyen siyasal katılım çok daha geniş bir an-

---

[3] J.-J. Rousseau, Toplum Sözleşmesi. Çev.: Alpagut Erenuluğ. Üçüncü basım. (Ankara: Öteki Yayınevi, 1999) s. 113.

[4] Robert A. Dahl, Demokrasi ve Eleştirileri. Çev.: Levent Köker. (Ankara: Yetkin Yayınları, 1996), s. 271-273, 276-278. Poli(y)arşik bir düzende her birinin içinin çeşitli kurumlarla doldurulduğu beş temel ölçütün varlığına dikkat çeken Dahl'a göre söz konusu gerekli ölçütleri "oy verme eşitliği", "etkin katılım", "iyi kavrama ve bilgi sahibi olma", "gündemin izlenmesi" ve "kapsama" oluşturmaktadır. Söz konusu gereklilikleri anlamlı hâle getiren kurumları ise Amerikalı siyaset bilimci, "yönetici kadroların seçilmesi", "Seçimlerin özgür bir ortamda ve adil olarak yapılması", "Seçme hakkının kapsayıcı nitelikte bulunması", "Siyasi rekabetin var olması", "ifade özgürlüğünün sağlanması", "yurttaşların farklı bilgilenme olanaklarına/kaynaklarına sahip olması" ve "örgütsel bağlamda yurttaşların belli bir özerkliğe sahip bulunmaları" olarak saptamaktadır (Robert A. Dahl, "Demokrasinin Eleştirileri ve Poliarşi, " Çev.: Memuh Aslan. Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı: Demokrasi Poliarşi ve Demarşi. Ed.: Coşkun Can Aktan (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2005), s. 220 – 222). Aynı yönde bir okuma için ayrıca bkz. (Robert A. Dahl, "Poliarşi", Çev.: Memduh Aslan. Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı: Demokrasi Poliarşi ve Demarşi. Ed.: Coşkun Can Aktan (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2005); (Robert A. Dahl, "Poliarşi ve Poliarşi Olmayan Rejimler, " Çev.: Memduh Aslan. Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı: Demokrasi Poliarşi ve Demarşi. Ed.: Coşkun Can Aktan (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2005).

lamsal genişliğe sahiptir. Özgürlükçü bir mantıksal kurgulama, bu iki olgunun siyasal sistemin devamlılığı noktasında birbirini besleyen ve destekleyen bir niteliğe sahip olduğunu da bize göstermektedir. Öyle ki, katılımın yoğunluğu ve oransal yüksekliği siyasete olan ilgi hakkında bir fikir sahibi olmamızı sağlarken; bunun sayısal değerleri içinde çeşitli yaklaşımların/anlayışların üretildiğini ve savunulabildiğini de kabul etmek gerekir. İkincisinin gerçekleşmesi zamanla toplumsal bir olağanlık kazandıkça bireylerin üzerlerinde herhangi bir tehdit ya da korku algısı olmadan siyasetle ilgilenmeleri artacaktır.

Bir davranış[5] kalıbı olan siyasal katılım, toplumdaki bireylerin sistemle kurdukları ilişki bakımından sergiledikleri tutumları, davranışları ve bulundukları durumları ifade etmektedir. Dolayısıyla birey ile sistem arasındaki ilişkiyi sadece seçim olgusu üzerinden tanımlamak ya da ondan ibaret saymak kavramın algılanışı açısından eksik ve belki de yanlış bir noktaya gidilmesine yol açacaktır. Bu yüzden siyasal katılımı, basit bir merak düzeyinden yoğun/etkin eylem seviyesine kadar uzanan bir yelpazenin bütünü olarak kabul etmek gereklidir.[6]

Siyasal sisteme dâhil olma ya da onu etkileme çabası olarak niteleyebileceğimiz bu davranış örüntüsünün birey açısından niye gösterildiğinin anlaşılabilmesi için harekete geçirici çevresel/dışsal, ruhsal ve düşünsel tetikleyicilerin açıklığa kavuşturulması aynı zamanda sosyolojik olan bu olgunun anlaşılışına büyük katkı sağlayacaktır. Çünkü devlet yönetimine katılma isteğinin arttığı kitlelerin sosyo-psikolojik hareket tarzının netleştirilmesi özellikle seçim süreçlerinin ve oylamalara katılım oranlarının yorumlanmasında bir veri olarak kullanılabilecektir.

Toplumsal yapıdaki sosyo-ekonomik değişimin ve dönüşümün ifadesi olan modernleşme süreci, bireyi siyasal katılımda bulunmaya iten bir etkiye sahiptir. Bu çerçevede az gelişmiş ülke ve/veya yörelerdeki geleneksel önderlere yönelik "kişisel bağlılığa dayalı katılım"; bireyin yer aldığı toplumsal gruba olan bağlılığının sonucu olan "dayanışma katılımı" ile özellikle maddî çıkara

---

[5] Siyasal davranış biçimini ifade eden siyasal katılım faaliyeti, insanların diğer davranışlarındaki genel düzene uygun olarak görülür. Buna göre, çevresel uyarıcıların/dürtülerin kişi üzerinde yarattığı etki sonucunda gerçekleşen algılama ortaya çıkacak davranışı belirginleştirir. Sahip olunan inançlar ve duyulan gereksinimler de bu davranışın ortaya konulma sürecinde önemli bir etkiye sahiptir. Dürtü – algılama ve davranış arasında kurulan bu bağlantının özel bir hali olan siyasal katılım açısından durum farklılık arz etmemektedir. Siyasal davranış olarak nitelenen katılım faaliyetini farkı bu davranış kalıbının siyasal olarak adlandırılan alanda gerçekleşmesidir (Deniz Baykal, Siyasal Katılma Bir Davranış İncelemesi. (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970), s. 30 – 32).

[6] Münci Kapani, Politika Bilimine Giriş. On üçüncü basım. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2001), s. 130 – 131.

dayalı "araçsal katılım" ve ahlakî yükümlülük ya da görev duygusundan kaynaklanan "yurttaşlık olgusuna dayalı katılım" bireyi siyasal sürece ve son kertede devlet yönetimine sokan yollar olarak kategorize edilmektedir.[7] Kişiyi siyasal katılıma sürükleyen ve çeşitli katılım hâllerinin ortaya çıkmasını sağlayan bu saikleri besleyen ve yönlendiren çeşitli etmenler/koşullar gözden kaçırılmaması gereken bir diğer konudur.

Bir davranış türü olan siyasal katılım için olmazsa olmaz ilk koşul, yabancı devletlerin şekillendir(e)mediği, bağımsız bir siyaseti ve yönetimi bulunan devlet olgusunun varlığıdır. Özellikle karar vericilik noktasında serbest ve özgür olamayan kitlelerin katılım faaliyetini başlatmaları ve sürdürmelerinin bir anlamı olamayacağından bağımsız devlet[8] kendisine katılınılacak nesne olma bakımından önem kazanmaktadır. Bu zemin üzerinde bireylerin kendi ülke ve devletlerine ilişkin siyasete katılımını etkileyen çeşitli psikolojik ve toplumsal etmenler bulunduğu da yadsınamaz bir gerçekliktir.[9]

En genel hatlarıyla kamusal siyasaların oluşturulması, benimsenmesi

---

[7] Ergun Özbudun, Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma. (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975), s. 5-6.

[8] Bağımsız devlet olgusunu siyasal katılımın gerçekleştirileceği ortam açısından ön koşul olarak nitelendiren Eroğul, söz konusu siyasal çevrenin ortaya çıkmasında katılımın öznelerini meydana getiren bireylerin "can güvenliğinin" sağlanması gerekliliğini vurgulamakta; aynı zamanda bu ortamın oluşumu bakımından eğitim sürecini mutlak koşullardan bir diğeri olarak öngörmektedir. Çünkü kişinin toplumsallaşarak diğer canlılardan farkını ortaya çıkararak siyasal katılıma yöneltecek olan eğitim süreci olacaktır. Eroğul'nun katılımın gerçekleşeceği ortam bakımından altını çizdiği "katılmaya asgari bir dayanak sağlayacak hukuksal çerçeve", "bireylerin katılımda bulunmalarını meşru ve yerinde gören bir düşünsel iklim" ve "en alt düzeyde bile olsa bilgi akışını sağlandığı iletişim olanakları" olmazsa olmaz diğer üç koşulu meydana getirmektedir (Cem Eroğul, Devlet Yönetimine Katılma Hakkı. İkinci baskı. (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999), s. 45 -46, 57, 64).

[9] Kahraman, psikolojik etmenleri, "siyasal etkinlik", "siyasal ilgi", "vatandaşlık görevi ve duygusu" ile "bilişim"; toplumsal etmenleri ise "yaş", "cinsiyet", "ekonomik durum", "eğitim", "meslek" "kentleşme", "kitle iletişim araçları" ve "örgüt üyeliği" başlıkları ile ele almaktadır. Ayrıntılı okuma için aynı çalışmaya bkz. (Ahmet Burak Kahraman, Siyasal Katılımın Sosyolojik Analizi. (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2011), s. 65, 66, 68-82). Siyasal katılmayı birçok etkenin çapraz ilişkisinin ürünü olarak meydana gelen bir tutum biçiminde tanımlayan Kışlalı ise bu belirleyici etkenleri "yaş ve cinsiyet", "aile", "eğitim", "meslek", "gelir", "yerleşme biçimi" olarak sınıflandırmaktadır. Yazar ayrıca "etnik ve/veya dinsel" azınlık topluluklarının özel bir katılım durumu olduğuna ve bu grupların içinde bireyin, benzerleriyle dayanışarak, baskın çoğunluğa karşı koru(n)ma duygusuyla harekete geçtiğine işaret etmektedir (Ahmet Taner Kışlalı, Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma. Dördüncü baskı. (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1998), s. 186, 188).

ve/veya uygulanmasına yönelik eylem ve faaliyetlere ilişkin olan siyasal katılım, bu yönüyle yöneten ve yönetilenlerin siyasal sistem içinde siyasetin üretimine bir biçimde etkin olarak dâhil olmasını ifade etmektedir. Ancak katılımın mutlaka başarılı sonuçlar doğurması beklenmediği gibi bazı sosyal bilimciler ayrıca "gönüllülük" ölçütünün gerçek anlamda katılım için bir gereklilik olduğunu savunmaktadırlar.[10]

Siyasal katılıma ilişkin kapsayıcı bir başka tanım girişiminde bulunan Özbudun'a göre ise yurttaşların merkezî ya da yöresel seviyedeki devlet görevlilerini ve/veya onların kararlarını etkilemek için kendilerince ya da başkalarınca tasarlanmış; hukuk içi veya dışı olarak gerçekleştirilen başarılı veyahut başarısız faaliyetlerin tümü siyasal katılım kavramı içinde yer almaktadır.[11]

Bireyin içinde yaşadığı ülkedeki siyasal sistemle kurduğu ilişkinin derecesine göre değişkenlik gösteren siyasal katılımın gerçekleşme hâllerinden biri olan "seçim" diğerlerine nazaran belirleyiciliği çok daha yüksek bir etkiye sahiptir. Seçim sisteminin matematiksel düzeni çerçevesinde oluşturulan yasama organı, yerel yönetimlerin belirlenmesi ve anayasanın öngördüğü konularda yapılan halkoylamaları devlet yönetimine katılma hakkının[12] en üst seviyesine yönelik eylemlerdir.

Seçimler ve halkoylaması araçlarıyla seçmenin sandık başına gittiği her katılım girişiminin sonucu basit bir sayısal veri olmaktan öte etkileri uzun yıllara yayılabilecek büyük sosyo-ekonomik, siyasal, hukuksal ve kurumsal/yapısal bir değişimin habercisi olabilmektedir. Bu yüzden seçim, bütün olguları, kuralları, sonuçları, girdileri ve çıktılarıyla birlikte ele alındığında bir anlam ifade edebilecektir. Bu girdilerden biri olan "katılım oranı", sonucu doğrudan etkileyen bir unsur olarak oylama sonrasında ortaya çıkacak/çıkan sayısal ve siyasal manzaranın temel belirleyicilerinden biridir. Seçim sistemi içindeki yerel/ulusal barajın seçmen iradesinin yansımasını "negatif" yönde tesiri nasıl tartışma konularının başında yer alıyorsa; seçmenin katılım oranının düşüklüğünün de bu iradenin ortaya çıkışında benzer bir "negatif" etkiye sahip olup olmadığının çözümlemeye sokulması o derece önemlidir. Oylamaya katılımın düşüklüğünün son tahlilde demokratik sisteme duyulan güvenin / desteğin yoğunluğu ile ilişkisini gözden kaçırmamak ve bu aşamada bir meşruluk analizi yapmak kaçınılmaz olacaktır.

---

[10] Daha ayrıntılı okuma için bkz. (Geraint Parry, "Siyasal Katılım (political participation)", Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi II (L – Z). Haz.: Vernon Bogdanor. Türkçe Yayıma Haz.: Erhan Yükselci, Çev.: Erhan Yükselci, Sema Yükselci ve Bülent Peker. (Ankara: Ümit Yayıncılık, 2003), s. 298 – 300).

[11] Özbudun, a.g.e., 1975, s. 4.

[12] Eroğul, katılma hakkının alanlarını "kurumların oluşumu", "görevlilerin belirlenmesi" ile "kararların alınması ve uygulanması" olarak sınıflandırmaktadır (Eroğul, a.g.e., 1999, s. 135).

Bir Örnek İnceleme: *2002 – 2011 Döneminde Yapılan Oylamalar*

Ana Hatların/Yöntemin Belirlenmesi

Türkiye özelinde yapılacak kapsamlı bir çalışmanın girizgâhı olacak bu çalışma denemesinde, 2000 sonrası dönem oylamalarının sayısal verilerinin yarattığı siyasal sonuçların tespiti uğraşına girişilmiştir. Oylamaların hukukî sonuçlarının yarattığı siyasî fay hatlarının değerlendirilmesi, çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Bu çerçevede, inceleme kapsamının daraltılmasına yardımcı olacağı düşünülerek, dönem ve seçim çevresi seçkisi yapılmıştır. Özellikle son dönemde yürürlüğe sokulan 6360 ve 6447 Sayılı Kanunlar esas alınarak belirlenen ve nüfusları 750.000'i geçen büyük şehirlerin seçim çevresi üzerinde bir inceleme gerçekleştirilecektir. Sayıları otuzu (30) bulan bu şehirlerin bölgesel dağılımları[13] ülke geneli açısından bir kanaat oluşturmaya uygun olduğundan sayısal tarama bu kısıtlı ama genel bir fikir verme noktasındaki seçim alanında yürütülmüştür. Söz konusu illerdeki seçmen nüfusunun yoğunluğu, genel bir kanının oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir.

Bu bölümün ilk ayağını merkezî iktidarın/yönetimin belirginleştirmesi bakımından "genel seçimler" oluştururken; ikinci ayağını da anayasal düzlem/gereklilik bağlamında halkoylamaları meydana getirmektedir ki, ülke yönetiminin ve anayasal yapının genel gidişatı hakkında önemli ipuçlarını barındıran bu oylamalar yapılacak değerlendirmenin esasını oluşturmaktadır. Yerel iktidarları/yönetimleri belirleyen "yerel seçimler" ise partiden çok kişi merkezli ve yerel etmenlerin yoğun olduğu seçimler olup, seçmen davranışını dinamik bir farklılaşmaya itebilmektedir. Bu yüzden ayrıntılı nitel bir sondajla desteklenmeden sağlıklı bir çözümleme oluşturulamayacağından yerel seçimler bilinçli olarak ihmâl edilmiştir.

---

[13] Akdeniz Bölgesi'nde beş (5), Doğu Anadolu Bölgesi'nde üç (3), Ege Bölgesinde beş (5), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde dört (4), İç Anadolu Bölgesi'nde dört (4), Karadeniz Bölgesi'nde üç (3) ve Marmara Bölgesi'nde altı (6) büyük şehir abecesel olarak yazılan coğrafi bölgelere göre sıralanmıştır. Buna göre, Akdeniz Bölgesi: Adana, Antalya, Hatay, Kahramanmaraş ve Mersin; Doğu Anadolu Bölgesi: Erzurum, Malatya ve Van; Ege Bölgesi: Aydın, Denizli, İzmir, Manisa ve Muğla; Güneydoğu Anadolu Bölgesi: Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa; İç Anadolu Bölgesi: Ankara, Eskişehir, Kayseri ve Konya; Karadeniz Bölgesi: Ordu, Samsun ve Trabzon; Marmara Bölgesi: Balıkesir, Bursa, İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Tekirdağ illeri çalışmaya konu edilmiştir.

Hukuksal Zeminin / Çerçevenin Çizilmesi

Ülke yönetiminin kimler tarafından ve nasıl bir anayasal yapı içinde gerçekleştirileceğini belirlemek üzere yapılan oylamaların[14] hukuksal rejimini anayasal ve yasal düzenlemeler ile Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Seçim Kurulu kararları oluşturmaktadır.

Normlar hiyerarşisine uygun olarak oylamaların hukukî zemininin ilk düzeyini 1982 Anayasası'nın 2., 67., 75., 77., 79., 80. ve 175. maddeleri meydana getirmektedir. Pozitif hukukî çerçevenin ikinci boyutunu ise "298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun", "2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu" ve "3376 Sayılı Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun" oluşturmaktadır. Ancak yasal düzenlemelerin anayasaya uygun olma zorunluluğunu öngören 1982 Anayasası'nın 11. maddesi uyarınca, yapılan yasal düzenleme değişikliklerinin anayasal bir yargı makamı olan Anayasa Mahkemesi'nin incelemesine götürülmesi, negatif bir boyutta da olsa, yüce mahkemeyi iptal kararları yoluyla hukukî rejimin bir parçası hâline getirmiştir. Oylama sürecinin işleyişini gerçekleştiren Yüksek Seçim Kurulu'nun "düzenleme", "denetleme" ve "tespit" bağlamındaki kararları da oylama hukukunun bir diğer boyutunu ifade etmektedir.

Genel Seçimler

03 Kasım 2002 Milletvekili Genel Seçimleri

41.291.568 kayıtlı seçmenin oy kullanması beklenen 2002 Milletvekili Genel Seçimleri'nde seçime katılım %79, 08 oranında gerçekleşmiş ve 32.652.702 kayıtlı seçmen sandık başına gitmiştir.[15] 8.638.866 kayıtlı seçmenin ilgi göstermediği bu seçimler sonucunda geçerli oyların %34, 29'unu alan AKP 363 milletvekilliği; %19.38'ini alan CHP 178 milletvekilliği kazanmıştır. Bu sonucun oluşmasında %10'luk ülke geneli seçim barajının etkisi büyük olmuştur. Çünkü geçerli oyların %9.56'sını alan DYP; %8.35'ini alan MHP; %7.26'sını alan GP; %6.23'ünü alan DEHAP ve %5.12'sini elde eden ANAP elde ettikleri ciddî oy sayısına[16] karşın yasama organına hiç temsilci sokamamışlardır. Dolayı-

[14] Oylama terimi bir çatı kavram olarak "seçimler" ve "halkoylamaları" için kullanılmaktadır.

[15] Kullanılan oyların 1.237.954'ü geçersiz olarak belirlenmiş ve milletvekilliklerinin dağıtımında dikkate alınmamıştır (www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2002MilletvekiliSecimi/gumrukharic/gumrukharic.pdf E.T.: 01.12.2013).

[16] Bu seçimde, Doğru Yol Partisi 3.003.830; Milliyetçi Hareket Partisi 2.624.419; Genç Parti 2.279.191; Demokratik Halk Partisi 1.955.804 ve Anavatan Partisi 1.608.523 geçerli oy almışlardır (www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2002MilletvekiliSecimi/gumrukharic/gumrukharic.pdf E.T.: 01.12.2013).

sıyla belli seçim çevrelerinde seçim yarışını önlerde bitirmiş olmalarına karşın kazanabilecekleri milletvekilliklerini bu barajı aşan diğer iki partiye[17] bırakmak durumunda kalmışlardır. Böylece ülke seçim barajını aşan AKP ve CHP normal koşullarda alabilecekleri milletvekili sayısının bir hayli üstünde temsilci çıkarmışlardır. Bu sonuç, 1995 yılından beri bir anayasal ilke olarak varlığını koruyan "temsilde adalet"[18] esasının önemli derecede zedelenmesinin tipik bir örneğini oluşturmuştur.

Seçim çevrelerinde barındırdıkları 30.663.022 toplam kayıtlı seçmen nüfusu itibarıyla ülke geneli toplam kayıtlı seçmenin %74'ünü oluşturan ve *Tablo 1*'de verili 30 ilin TBMM'ye gönderecekleri milletvekili sayısı da 367 olup, yasama organının üye tamsayısının %66'sını meydana getirmektedirler. Bu sayılar ve oranlar ilgili seçim çevrelerinin yapılan oylamalardaki ağırlığının görülmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu tablodaki girdilerin okunmasında özellikle "kullanılan oy sayısı" hanesine ilişkin yapılacak değerlendirme, katılım oranındaki düşüklüğün sonuçlar açısından ne kadar belirleyici olduğunu da göstermektedir. Tablo içinde küçük bir örnekleme yapıldığında sadece İstanbul ilinin üç seçim çevresi dikkate alındığında 1.740.089 kayıtlı seçmenin sandığa hiç gitmediği sonucu ile karşılaşılmaktadır. İstanbul ölçeğinde katılım oranının ortalama olarak %75.71'de kaldığı ve yaklaşık olarak kayıtlı her 100 seçmenden 25'inin "millî iradenin" tecellisine hiç katkı sunmadığı görülecektir.

İstanbul dışında, *Tablo 1*'de yer alan ve seçmen nüfusu 1.000.000'un üzerinde bulunan seçim çevrelerinde sandık başına gitmeyen seçmen kitlesinin sayısal toplamı incelendiğinde bunun seçim sonuçlarına tesirinin büyüklüğü daha iyi anlaşılabilecektir. Ayrıca, "Adana", "Antalya", "Diyarbakır", "Erzurum", "Gaziantep", "Hatay", "İstanbul (bütün seçim bölgeleri itibarıyla)", "İzmir 1. Seçim Bölgesi", "Kahramanmaraş", "Malatya", "Mardin", "Mersin", "Ordu", "Samsun", "Şanlıurfa", "Trabzon" ve "Van" seçim çevrelerine yakından bakıldığında 2002 Seçimleri'nde ülke genelinin altında kalan bir katılım oranı söz konusu olmuştur.

Katılım oranının anlamsal değeri özellikle "çevre seçim sayısı"[19] üzerinden

---

17 Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin dışında ayrıca 9 bağımsız milletvekilinin TBMM'ye girmesi söz konusudur (www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2002MilletvekiliSecimi/turkiye/milletvekilisayisi.pdf E.T.: 01.12.2013).

18 23/7/1995 tarihli ve 4121 sayılı değişiklik kanununun 5. maddesiyle Anayasa'nın 67. maddesine eklenen 6. fıkra hükmü gereğince, "seçim kanunlarının 'temsilde adalet ve yönetimde istikrar' ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenmesi" öngörülmüştür.

19 Bir seçim çevresinde siyasi partilerin bir milletvekilliği için elde etmek durumunda oldukları taban oyu ifade eden bu sayı, kullanılan geçerli oyların çıkarılacak

daha iyi anlaşılabilecektir. Çünkü her seçim çevresinde bir milletvekilliği için gereken oy sayısı sabit olmayıp aksine verilmiş geçerli oy sayısının o seçim çevresinde çıkarılacak milletvekili sayısına bölünmesiyle bulunacağından katılımın yüksekliği bir milletvekili açısından daha fazla seçmen desteğinin oluşturulmasına yol açacaktır. Örneğin, İstanbul birinci bölgede 2.557.597 olan kayıtlı seçmen nüfusuna göre belirlenmiş olan 24 milletvekilliğinin her biri için 106.566 oy kazanılması gerekirken; geçerli oy sayısının 1.908.844'te kalması üzerine her bir milletvekilliği için gereken oy sayısı 79.535'e düşmüştür. Görünüşte bu düşüş daha küçük partilerin de temsilci çıkarabileceği sonucunu doğuruyor gibi gözükse de %10'luk ulusal baraj gerçeği bunun bir yanılsama olmasına yol açmaktadır. Böylece barajı aşamayan partilerin kazanabilecekleri milletvekillikleri barajı aşan parti/partiler arasında paylaştırılarak onların hak ettiklerinin çok üstünde bir temsiliyet gücüne kavuşmalarına neden olmaktadır.

Seçim çevresi seçmen nüfusu ile geçerli oy sayısı arasındaki farkın büyümesi, temsilciliklerin bir kısmının hangi parti ya da partilere tahsis edileceği noktasında marjı büyük bir olasılığı ortaya çıkarmaktadır. Öyle ki İstanbul 1. Bölgede seçmen nüfusu ile geçerli oy sayısı arasındaki farkın 649.753 seçmen olması, bütün oyların geçerli olarak kullanıldığı varsayımına göre bir milletvekilliği için öngörülen 106.566 oy baremi bakımından önem taşımaktadır. Çünkü bu fark içinde en az 6 milletvekilliği kendisine yer bulabilmektedir. Farkın küçülmesi partisel dağılımı etkilenecek temsilci sayısını da azaltacak ve temsiliyet olgusu bakımından daha sağlıklı bir sonuca yaklaşmak mümkün olacaktır.

Parti örgütünü disiplinli bir yaklaşımla daha çok çalıştıran ve seçmenlerini sandığa çekmek noktasında başarılı olan parti/partilerin düşük katılımlı seçimlerde nispi bir ağırlığa sahip olduğunu 1. Tablo verilerine çerçevesinde, bu seçim çevrelerinde partilerin çıkardıkları milletvekili sayılarına bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır.[20]

---

milletvekili sayısına bölünmesiyle bulunur. Değişkenlik gösteren bu sayı, partilerin topladıkları toplam oy sayısı içinde ne kadar var ise temsilciliklerinin dağılımı da ona uygun biçimde gerçekleştirilecektir. Seçim sayısının belirlenmesinde kullanılan diğer yöntemler "değişmez tek sayı" ve "milli seçim sayısı" olup ayrıntı için bkz. (Erdoğan Teziç, Anayasa Hukuku. Gözden Geçirilmiş On Üçüncü Baskı. (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2009), s. 296 – 297).

[20] *Tablo 1*'deki her bir seçim çevresinden seçime katılan partilerin aldıkları geçerli oylar için ayrıca bkz. (http://www.ysk.gov.tr/ysk/Secimcevre2002.html E.T.: 03.12.2013).

Tablo 1

İl /Seçim Çevresi	Kayıtlı Seçmen Nüfusu	Kullanılan Oy Sayısı	Geçerli Oy Sayısı[21]	Seçime Katılma Oranı	Milletvekili Sayısı
Adana	1.194.078	887.142	853.417	% 74.30	14
Ankara - I	1.390.614	1.128.132	1.091.307	% 81.12	15
Ankara - II	1.308.256	1.093.719	1.052.877	% 83.60	14
Antalya	1.019.624	784.645	752.010	% 76.95	13
Aydın	614.847	523.997	489.463	% 85.22	8
Balıkesir	786.457	662.751	633.699	% 84.27	8
Bursa	1.487.412	1.186.482	1.132.057	% 79.77	16
Denizli	547.223	469.806	444.655	% 85.85	7
Diyarbakır	615.103	437.595	420.430	% 71.14	10
Erzurum	458.895	344.146	337.091	%74.99	7
Eskişehir	492.434	426.417	402.131	% 86.59	6
Gaziantep	683.464	499.109	482.699	% 73.03	10
Hatay	746.949	584.939	554.810	% 78.31	10
İstanbul - I	2.557.597	1.979.397	1.908.844	% 77.39	24
İstanbul - II	2.120.764	1.622.074	1.555.484	% 76.49	21
İstanbul - III	2.480.790	1.817.591	1.740.838	% 73.27	25
İzmir - I	1.251.483	969.814	936.432	% 77.49	12
İzmir - II	1.171.802	970.071	931.434	% 82.78	12
Kahramanmaraş	541.615	407.824	400.127	% 75.30	8
Kayseri	652.995	518.354	500.179	% 79.38	8
Kocaeli	752.556	673.467	645.035	% 89.49	9
Konya	1.103.009	919.408	884.416	% 83.35	16
Malatya	449.965	327.181	318.011	% 72.71	7
Manisa	850.783	743.243	715.701	% 87.36	10
Mardin	312.132	231.836	224.439	% 74.27	6
Mersin	928.757	708.170	678.105	% 76.25	12
Muğla	478.342	397.842	384.558	% 83.17	6
Ordu	478.547	354.791	341.415	% 74.14	7
Sakarya	523.213	438.268	430.167	% 83.76	6
Samsun	796.896	625.568	598.198	% 78.50	9
Şanlıurfa	570.168	446.163	432.230	% 78.25	11
Tekirdağ	416.942	337.370	327.689	% 80.92	5
Trabzon	519.748	385.180	372.130	% 74.11	8
Van	359.562	267.840	257.475	% 74.49	7

21 Gümrük kapılarında verilmiş geçerli oylar eklenmemiş olup sadece Türkiye içindeki seçim çevrelerinde kayıtlı seçmenin verdiği oyları ifade etmektedir.

Kayıtlı seçmenin sandıktan uzak durmasının sosyo-ekonomik, siyasal, kişisel ya da öngörülemeyen çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Ancak sayısal veriler katılım oranının artışıyla beraber TBMM'deki sayısal ve partisel dağılımın değişmeye başladığını da bize göstermektedir. Hatta iktidar partisinin oy oranının ve sayısının artmasına karşın TBMM'ye gönderdiği milletvekili sayısının düşmeye başladığı da bir gerçekliktir. %10'luk ülke geneli seçim barajının hâlâ büyük parti/partilere yarayan etkisi varlığını sürdürmekle beraber ciddî bir farklılaşmanın olduğunu ve muhalif seçmen kitlesinin daha örgütlü ve istekli biçimde seçimlere katılmaya başladığını ifade etmek mümkündür. Bu olgunun ilk sonuçları 2007 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde görülmüştür.

22 Temmuz 2007 Milletvekili Genel Seçimleri

27 Nisan – 16 Mayıs 2007 tarihleri arasında TBMM çatısı altında gerçekleştirilmeye çalışılan ve Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla[22] çıkmaz bir sokağa giren Cumhurbaşkanlığı seçimi TBMM'nin erken seçim kararı almasına yol açmıştır.[23] 367 bunalımı olarak adlandırılan bu siyasal ve hukukî kilitlenmenin artçı dalgaları seçimlerin nevi şahsına münhasır koşullar içinde geçmesine yol

---

[22] Çumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin TBMM'nin gerçekleştirdiği ilk tur oylamayı ve alınan kararı eylemli içtüzük değişikliği olarak niteleyen Anayasa Mahkemesi, yasama organının kararını 1.5.2007 günlü ve 45 – 54 sayılı kararla iptal etmiştir. Yine, Mahkeme aynı gün 45 – 21 sayılı kararıyla da iptal edilen ilgili TBMM kararının uygulanmasından doğacak ve sonradan giderilmesi olanaksız olabilecek zararları önlemek ve iptal kararının tesirsiz kalmaması amacıyla kararın Resmi Gazete'de yayımlanacağı tarihe kadar, meclis kararının yürürlüğünü durdurmuştur. Anayasa Mahkemesi'nin ayrıntılı bir çözümlemesi ve eleştirisi için bkz. (Sami Selçuk, 2007'nin Hukuk Olayı Anayasa Mahkemesi'nin 367 Kararı. (Ankara: Cedit Neşriyat, 2008), s. 21, 22 – 64). İlgili Anayasa Mahkemesi kararının aslı ve ayrıntısı için bkz. (Esas: 2007/45, Karar: 2007/54, Karar günü:1/5/2007(http://www.kararlar.anayasa.gov.tr/kararYeni.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2435&content=) E.T.: 11. 01. 2014).

[23] Anayasa Mahkemesi'nin kararının gereği yerine getirilmeksizin ve anayasanın henüz yürürlükte bulunan 102. maddesinin uygulanması yolu zorlanmadan yasama çoğunluğunu elinde bulunduran iktidar partisinin girişimiyle 22 Temmuz 2007 tarihi için erken seçim kararı alınmıştır. Anayasanın öngördüğü cumhurbaşkanını seçme yükümlülüğü yerine getirilmeden seçim kararının alınması konunun tartışmaya açık bir diğer boyutu olarak kalmıştır. Bu konu ve seçim sürecine ilişkin sorunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Ece Göztepe, "2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin Hukuki Bir Değerlendirmesi, Sevilmeyen Anayasayı Kim Korumak İster?, " Birikim, Sayı 218: 69 – 84, (2007), s.71, 78 – 80, 82 -83). Yasama sürecindeki bu tıkanıklık bir rasyonelleştirme mekanizmasını da öngören anayasanın 102. maddesini de işlevsizleştirmiş ve iktidar partisine fiilen hareket sahası yaratmıştır.

açmıştır. Propaganda malzemesine dönüşen Cumhurbaşkanlığı makamı, seçim sonuçlarının belirleyici dinamiklerinden birisine dönüşmüş ve seçmenin hızla değişen gündem içinde 2002 seçimlerine nazaran daha politize olmasıyla seçimlere katılımı da artmıştır.

Seçmen sayısının dramatik olarak artış göstermediği 2007 seçimlerinde kayıtlı seçmen sayısı 42.571.284. olup, kayıtlı seçmenin sadece 35.828.274'ü seçime katılmıştır. Bir önceki milletvekili genel seçimine nazaran katılım oranın da %5'lik bir artışın gerçekleştiği seçimlere genel katılım oranı %84.16 olmuştur. 6.743.010 seçmenin sandık başına hiç gitmediği bu seçimlerde geçersiz oylarda da düşüş yaşanmış ve 1.005.367 olarak saptanmıştır. Seçime katılım oranının da artışıyla TBMM'deki partisel dağılım ciddî ölçüde değişiklik göstermiştir. Bir önceki seçimin iki partili yasama kompozisyonu, ulusal seçim barajını aşan AKP, CHP ve MHP ile seçimlere "bağımsız" adaylarla girerek nispi ölçüde başarılı sonuçlar elde eden DTP'nin katılımıyla önemli biçimde farklılaşmıştır.[24]

TBMM'de yaşanan dağılım değişimi oy sayısını ve oranını arttıran iktidar partisini olumsuz yönde etkilemiştir. Öyle ki 2007 seçimlerinde, 2002 seçimlerine nazaran 22 sandalye kaybederek, 341 milletvekilliği elde edebilmiştir. Benzer bir etki ana muhalefet partisi açısından da yaşanmış, oy sayısı ve oranı çok fazla artmamakla birlikte CHP de 66 sandalye yitirerek 112 milletvekilliği kazanabilmiştir. Siyasal dağılım açısından farklı siyasal görüşlerin parlamentoya girmesiyle daha adilâne bir sonuç ortaya çıkmıştır. Ancak %10'luk seçim barajının çoğulculuk bağlamında olumsuz etkileri bu seçimler bakımından da varlığını korumuştur.1.892.686 oy kazanarak geçerli oyların%5.44'ünü alan Demokrat Parti (DP) ile 1.059.679 oy ile geçerli oyların %3.04'ünü elde eden Genç Parti (GP) TBMM dışında kalmıştır.[25]

---

[24] Milliyetçi Hareket Partisi 4.968.452 geçerli oy almak suretiyle %14.27'lik oy oranına ulaşarak 70 milletvekilliği elde ederken; bağımsız adaylarla seçime giren Demokratik Toplum Partisi 2 milyona oya ve %5'eyaklaşan oy oranına ulaşmıştır. (www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2007MilletvekiliSecimi/gumrukharic/gumrukharic.pdf E.T.: 02.12.2013). Seçimlere katılan ve kazanan başka bağımsız adayların varlığı dolayısıyla "Bin Umut Adayları" Kampanyası kapsamında büyük ölçüde DTP'nin desteklediği adayların kesin olarak ne kadar oy aldığını söylemek Yüksek Seçim Kurulu'nun verilerinden mümkün gözükmemektedir. Ancak Rize seçim çevresinden Mesut Yılmaz'ın; Tunceli seçim çevresinden Kamer Genç'in; Sivas seçim çevresinden Muhsin Yazıcıoğlu'nun ve Şanlıurfa seçim çevresinden Seyit Eyyüpoğlu'nun bağımsız milletvekili olarak TBMM'ye girmesi "Bin Umut Adayları" Kampanyası kapsamında 22 milletvekilinin yasama organına girdiğini göstermektedir. Daha ayrıntılı veriler için bkz. (tr.wikipedia.org/wiki/2007_Türkiye_genel_seçimleri E.T: 11.01.2014)

[25] www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2007MilletvekiliSecimi/gumrukharic/gumrukharic.pdf E.T.: 02.12.2013.

Aşağıdaki *Tablo 2*'de[26] verili otuz büyük şehrin seçim çevrelerinde barındırdıkları 31.993.397 toplam kayıtlı seçmen nüfusu, ülke geneli toplam kayıtlı seçmen nüfusunun %75'ini oluşturmakta ve TBMM'ye gönderecekleri milletvekili sayılarının toplamı da 367 olup yasama organının üye tamsayısının %66'sını meydana getirmektedir. Ülke geneli kayıtlı seçmen nüfusunun _'ünü oluşturan bu otuz ilin TBMM'ye gönderecekleri milletvekili sayısı ve oranında 2002 seçimlerine göre bir farklılaşma yaşanmadığı görülmektedir.

Tablo 2.

İl /Seçim Çevresi	Kayıtlı Seçmen Nüfusu	Kullanılan Oy Sayısı	Geçerli Oy Sayısı[27]	Seçime Katılma Oranı	Milletvekili Sayısı
Adana	1.189.228	934.190	910.856	% 78.55	14
Ankara – I	1.536.829	1.303.126	1.273.370	% 84.79	15
Ankara – II	1.383.989	1.198.015	1.169.557	% 86.56	14
Antalya	1.088.979	918.746	894.543	% 84.37	13
Aydın	639.749	568.421	555.113	% 88.85	8
Balıkesir	797.694	707.844	688.636	% 88.74	8
Bursa	1.515.111	1.344.846	1.304.381	% 88.76	16
Denizli	576.177	521.437	506.012	% 90.50	7
Diyarbakır	675.192	479.617	465.708	% 71.03	10
Erzurum	452.333	360.074	354.960	% 79.60	7
Eskişehir	504.415	444.617	434.370	% 88.15	6
Gaziantep	696.510	563.526	550.000	% 80.91	10
Hatay	786.191	650.007	637.301	% 82.68	10
İstanbul – I	2.682.043	2.242.115	2.117.010	% 83.60	24
İstanbul – II	2.146.486	1.745.150	1.640.773	% 81.30	21
İstanbul – III	2.577.768	2.084.803	1.972.075	% 80.88	25
İzmir – I	1.298.454	1.081.853	1.048.626	% 83.32	12
İzmir – II	1.229.581	1.061.766	1.026.512	% 86.35	12
Kahramanmaraş	573.974	473.530	466.520	% 82.50	8
Kayseri	686.214	607.470	597.405	% 88.52	8
Kocaeli	884.889	768.187	746.573	% 86.81	9
Konya	1.184.757	1.030.670	1.004.227	% 86.99	16
Malatya	466.784	366.896	362.407	% 78.60	7
Manisa	859.374	781.498	762.419	% 90.94	10

[26] Sayısal veriler Yüksek Seçim Kurulu'nun resmi web sitesinden temin edilmiştir. Ayrıntılı inceleme için bkz. (www.ysk.gov.tr/ysk/Secimcevre2007.html E.T.: 02.12.2013).

[27] Gümrük kapılarında verilmiş geçerli oylar eklenmemiş olup sadece Türkiye içindeki seçim çevrelerinde kayıtlı seçmenin verdiği oyları ifade etmektedir.

Tablo 2. devam

Mardin	312.022	244.095	239.332	% 78.23	6
Mersin	1.008.906	807.435	789.386	% 80.03	12
Muğla	521.822	453.688	443.908	% 86.94	6
Ordu	459.967	380.208	373.203	% 82.66	7
Sakarya	561.191	480.212	472.850	% 85.57	6
Samsun	779.810	646.905	634.874	% 82.96	9
Şanlıurfa	553.377	453.207	444.915	% 81.90	11
Tekirdağ	454.643	399.707	393.095	% 87.92	5
Trabzon	494.002	411.688	404.580	% 83.34	8
Van	414.936	313.087	305.138	% 75.45	7

Tablo 2 dikkatle ele alındığında, katılımın artış eğilimine karşın özellikle seçmen nüfusu 1.000.000'un üzerinde bulunan seçim çevrelerinde gözardı edilemeyecek sayıda seçmenin sandık ilgisizliğinin devam ettiği görülmektedir. Ayrıca Adana, Diyarbakır, Erzurum, Gaziantep, Hatay, İstanbul (her bir seçim çevresi itibarıyla), İzmir 1. Bölge, Malatya, Mardin, Mersin, Ordu, Samsun, Şanlıurfa, Trabzon ve Van seçim çevrelerinde ülke geneli seçim katılım oranı bile tutturulamamaktadır.

Tablo 2 içinde de bir örnekleme olarak yaptığımız İstanbul seçim çevresinin sayısal değerlendirmesine dönüldüğünde, mevcut seçmen nüfusunun çok artmadığı il genelinde katılım oranı bir önceki milletvekili genel seçimine nazaran %75, 71'den %86.51'e yükselmiştir. Ancak bu artışa rağmen sandığa hiç gitmeyen seçmen sayısı 1.334.229 gibi yüksek bir sayıdır. İstanbul il genelinde her 100 seçmenden 16'sının oy kullanmadığı görülmektedir.

İstanbul genelinde 2002 seçimleri itibarıyla AKP 43, CHP 27 milletvekilliği kazanırken; diğer değişkenlerin[28] yanında seçime katılımın artışının da etkisiyle 2007 seçimlerinde partisel dağılım farklılık arz etmiştir. Her iki parti de milletvekilliği sayısı bakımından düşüş yaşamışlardır. MHP 7, Bağımsızlar ise 2 milletvekilliği elde etmiştir.[29]

Seçim çevresi ölçütü üzerinde bir değerlendirmeyi 2007 seçimleri açısından da yapmak mümkündür. Yine İstanbul birinci bölgede 2.682.043 olan kayıtlı seçmen nüfusuna göre belirlenen 24 milletvekilliğinin her biri için 111.751 oy kazanılması gerekirken; geçerli oy sayısının 2.117.010'da kalması

[28] Seçim sonuçlarının farklılaşmasında ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel ya da siyasetçi profilinin ve/veya algısının değişimi gibi birçok etmen mutlaka rol oynamakla birlikte, katılım yoğunluğunu mevcut siyasal konumları zorlayan/değiştiren bir etki olarak kabul etmek gereklidir.

[29] Sayısal verilerin ayrıntıları için bkz. (www.ysk.gov.tr/ysk/Secimcevre2002.html ; www.ysk.gov.tr/ysk/Secimcevre2007.html E.T.: 02.12. 2013).

üzerine her bir milletvekilliği için gereken oy sayısı 88.208'e düşmüştür. Çıkarılacak milletvekili sayısı aynı kalmış olmakla birlikte katılım oranının ve geçerli oy sayısının artışı bir milletvekilliği için gereken oy sayısını da arttırmış ve büyük partilerin küçük partiler karşısındaki ulusal baraj kaynaklı avantajını bu gelişme belli ölçüde törpülemiştir.

İstanbul 1. Bölgede seçmen nüfusu ile geçerli oy sayısı arasındaki farkın 565.033 olarak oluşması, bütün oyların geçerli olarak kullanıldığı varsayımına göre bir milletvekilliği için belirlenen 111.751 oy baremi bakımından önem taşımaktadır. Çünkü bu fark içinde en az 5 milletvekilliği kendisine yer bulabilmektedir. Farkın küçülmesi milletvekilliği için gereken oy sayısını da arttıracağından sayısal hesaplamada durumdan etkilenecek temsilci sayısı azalacak ve temsiliyet olgusu bakımından daha sağlıklı bir sonuca yaklaşılacaktır. Ancak, bir milletvekilliği için gereken oy sayısının artışı partiler arası dağılım yönünden daha dengeli bir sonucun ortaya çıkmasını sağlarken; seçimlere bağımsız giren adaylar için zorlaştırıcı bir etkiyi de bünyesinde barındırmaktadır.

Seçimlere katılım oranındaki artış hızı sayısal olarak düşse de 2011 Milletvekili Genel Seçimleri'nde seçmenin siyasî gelişmelere ve seçim sandığına ilgisi artmaya devam etmiştir. Son seçimlerin verileri bu ilginin bir göstergesi olarak kayıtlara geçmiştir. Bunun sonucu olarak oy sayısı ve oranı artmasına karşın iktidar partisinin elde ettiği milletvekili sayısındaki düşüş devam etmektedir. Ulusal seçim barajının büyük parti/partilere sağladığı avantajın varlığı 2002 ve 2007 Seçimleri'nde olduğu gibi 2011 Seçimleri'nde de kendisi göstermiştir.

12 Haziran 2011 Milletvekili Genel Seçimleri

2002 – 2007 Seçimleri arasındaki kayıtlı seçmen sayısı arasındaki küçük artışın aksine 2011 Seçimleri'nde oy kullanacak seçmen sayısında dramatik bir fazlalaşma meydana gelmiştir. Bir önceki seçimlere nazaran oy kullanabilecek seçmen sayısı ile 2011 Seçimleri'nde yaklaşık 8 milyon artış göstermiş ve cezaevi seçmen nüfusu dâhil kayıtlı seçmen sayısı 50.237.343 olarak gerçekleşmiştir.

2011 Seçim verileri dikkate alındığında *Tablo 3*'te verili otuz (30) ilin seçmen nüfusu 38.579.374 olup, bu il ve seçim çevrelerinin TBMM'ye gönderdikleri milletvekili sayısı 390'dır. Dolayısıyla bu illerin tüm milletvekillikleri içindeki ağırlığı oransal olarak %71'eyaklaşmakta; ayrıca, ülke geneli seçmen nüfusunun elli (50) milyonun biraz üstünde olduğu düşünüldüğünde, otuz ilin seçmen nüfusu da ülke geneli seçmen nüfusunun %76'sını oluşturmaktadır.[30]

Haziran seçimlerine katılım oranı %87.16 olarak gerçekleşmiş ve

[30] Sayısal veriler için ayrıca bkz. (www.ysk.gov.tr/ysk/2011KesinSonuc.html E.T.: 24.11.2013).

43.785.665 seçmen oy kullanmıştır. Bu veriler 6.451.678 kayıtlı seçmenin oy sandığından bir biçimde uzak kaldığını ve genel Türkiye ortalaması bakımından her 100 seçmenden 13'ünün hâlâ oy kullanmadığını bize göstermektedir. Seçmen nüfus ve milletvekili sayısı ağırlığının *Tablo 3*'deki il/seçim çevrelerinde olduğu düşünüldüğünde katılım sayısının ve oranının artmasına karşın sonucu etkileyebilecek bir "ilgisizler" grubunun bulunduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Göç olgusunun seçmen yığılması yarattığı bu şehirler içinde özellikle kayıtlı seçmen sayısının 1.000.000'u aştığı seçim çevrelerindeki oy atmayan/atamayan seçmen kitlesinin milletvekilliklerinin dağılımını ciddi biçimde etkilemektedir. Ayrıca, sayısal veriler "katılım oranı" ölçeğiyle ele alındığında, "Adana", "Antalya", "Diyarbakır", "Erzurum", "Gaziantep", "Hatay", "İstanbul II. ve III. Bölgeler", "Kahramanmaraş", "Mardin", "Ordu", "Samsun", "Şanlıurfa", "Trabzon" ve "Van" seçim çevrelerinde, ülke genelinde gerçekleşen katılım oranına ulaşılamadığı da görülecektir.[31]

9.397.323 seçmen nüfusuyla ülke geneli tüm kayıtlı seçmenlerin%20'sini bünyesinde barındıran İstanbul'un seçim çevrelerindeki "ilgisizler" grubunun 1.264.983 sayısına ulaşması, TBMM'ye 85 milletvekili gönderen bir il açısından azımsanmayacak derecede bir partisel dağılım farklılığına yol açacaktır.

---

[31] Ayrıntılı Sayısal veriler için bkz. (www.ysk.gov.tr/ysk/2011KesinSonuc.html E.T.: 03.12.2013).

Tablo 3

İl / Seçim Çevresi	Kayıtlı Seçmen Nüfusu	Kullanılan Oy Sayısı	Geçerli Oy Sayısı[32]	Seçime Katılma Oranı	Milletvekili Sayısı
Adana	1.401.712	1.196.001	1.168.664	% 85.32	14
Ankara – I	1.775,508	1.571.768	1.542.930	% 88.52	16
Ankara – II	1.634.250	1.460.751	1.436.821	% 89.38	15
Antalya	1.389.196	1.200.592	1.174.625	% 86.42	14
Aydın	728.328	646.026	630.541	% 88.70	7
Balıkesir	866.739	781.410	764.529	% 90.16	8
Bursa	1.876.748	1.678.968	1.647.463	% 89.46	18
Denizli	672.377	612.779	596.788	% 91.14	7
Diyarbakır	867.711	705.091	678.459	% 81.26	11
Erzurum	481.536	414.177	408.495	% 86.01	6
Eskişehir	576.274	515.119	502.464	% 89.39	6
Gaziantep	1.003.541	843.849	825.656	% 84.09	12
Hatay	934.254	810.847	793.149	% 86.79	10
İstanbul - I	3.375.444	2.941.931	2.873.800	% 87.16	30
İstanbul – II	2.967.483	2.550.355	2.487.932	% 85.94	27
İstanbul – III	3.054.396	2.640.054	2.574.875	% 86.43	28
İzmir – I	1.428.414	1.248.322	1.221.852	% 87.39	13
İzmir – II	1.477.810	1.319.211	1.283.822	% 89.27	13
Kahramanmaraş	656.579	569.385	561.588	% 86.72	8
Kayseri	830.282	746.669	734.682	% 89.93	9
Kocaeli	1.096.593	977.711	954.174	% 89.16	11
Konya	1.346.215	1.185.237	1.159.940	% 88.04	14
Malatya	503.323	438.431	431.940	% 87.11	6
Manisa	965.902	884.530	864.608	% 91.58	10
Mardin	397.634	327.620	320.954	% 82.39	6
Mersin	1.137.834	990.095	969.475	% 87.02	11
Muğla	604.443	532.874	519.517	% 88.16	6
Ordu	508.530	425.427	416.029	% 83.66	6
Sakarya	617.284	550.883	541.580	% 89.24	7
Samsun	881.023	764.545	748.918	% 86.78	9
Şanlıurfa	849.100	697.412	676.554	% 82.14	12
Tekirdağ	582.567	520.287	509.175	% 89.31	6
Trabzon	543.854	461.715	453.102	% 84.90	6
Van	547.016	440.289	426.031	% 80.49	8

[32] Gümrük kapılarında verilmiş geçerli oylar eklenmemiş olup sadece Türkiye içindeki seçim çevrelerinde kayıtlı seçmenin verdiği oyları ifade etmektedir.

2011 Seçimleri'nde katılım oranında %3'lük bir artış daha gerçekleşmiş ve ilginçtir ki iktidar partisi oy oranını ve sayısını arttırmaya devam etmesine karşın kazandığı milletvekili sayısı bakımından mevcut erimeyi durduramamıştır. Buna karşın MHP oy kaybına koşut olarak milletvekili kaybı yaşarken; CHP ve Bağımsızlar'ın artan oy sayısına uygun olarak elde ettikleri milletvekili sayılarında da bir artış gözlemlenmektedir. Bu sonuçlar siyasal, ekonomik, toplumsal değişimlere/davranışlara bağlı olarak gelişme gösteren siyasal katılımın yükselmesine yol açmaktadır. Bu sonuç, daha muhalif çizgideki seçmenin sandığa yönelerek milletvekili dağılımının partisel dağılımını etkileyen bir etmeni ifade etmektedir.

Seçim çevresi ölçütü 2011 seçimleri için dikkate alındığında 2007 seçimleri benzeri bir sonuçla karşılaşılmaktadır. Buna göre, İstanbul birinci bölgede 3.375.444 olan kayıtlı seçmen nüfusuna göre belirlenen 30 milletvekilliğinin her biri için 112.514 oy kazanılması gerekirken; geçerli oy sayısının 2.873.800'de kalması üzerine her bir milletvekilliği için gereken oy sayısı 95.793 olarak gerçekleşmiştir. Çıkarılacak milletvekilliği sayısı 6 milletvekili daha artmış, ancak buna koşut biçimde katılım oranı ve geçerli oy sayısı artmayı sürdürmüştür. Büyük partilerin küçük partiler karşısındaki ulusal baraj kaynaklı avantajındaki erime devam etmiştir. Öyle ki İstanbul 1. Bölgede seçmen nüfusu ile geçerli oy sayısı arasındaki farkın, 501.644'e düşmesi, bütün oyların geçerli olarak kullanıldığı varsayımına göre bir milletvekilliği için öngörülen 112.514 oy baremi bakımından önem taşımaktadır. Çünkü bu fark içinde sadece 4 milletvekilliği kendisine yer bulabilmektedir. Farkın küçülmesiyle sayısal hesaplamada durumdan etkilenecek temsilci sayısı azalmakta ve temsiliyet olgusu bakımından daha adilâne bir sonuca yaklaşılmaktadır. Ancak, partiler arası dağılım yönünden belli bir dengenin kurulmasına hizmet eden katılım oranının artışı, bağımsız adaylar için olumsuz bir etkiyi de beraberinde taşımaktadır.

Halkoylamaları[33]

Temsili demokratik sistemlerin saf uygulaması içinde doğrudan/yarı-doğru-

[33] Uluslararası bir anlam ve bir boyutu da bulunan ya da iç siyasette halkın devlet baskı ve yönlendirmesi altında katılmak zorunda bırakıldığı ve temelinde oylama bulunan plebisit kavramı bu başlık altında değerlendirilmemektedir. Uluslararası uygulamasını bir kenara bıraktığımızda ülke içinde yapılan ve plebisiter özellik taşıyan bu tür oylamaların demokratiklik özelliği tartışmaya açık olduğu için halkoylamasıyla referandum kastedilmeye çalışılmaktadır. Kavramsal ayrım hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. (İlker Gökhan Şen, Doğrudan Demokrasi: Kurumlar, Hukuki ve Siyasi Sorunlar. (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık A.Ş., 2013), s. 23 –29). Örneğin 1982 Anayasası'nın oylaması plebisiter bir özellik

dan[34] demokrasinin bir mekanizması olarak kendine yer bulan halkoylamaları toplumun ve/veya devletin geleceğine yönelen kritik meselelerde belirleyici işlev gören demokratik bir araç olarak düşünülmekte ve kullanılmaktadır.

Türkiye açısından 1982 anayasal sisteminde sadece anayasa değişiklikleri için öngörülen halkoylaması hakkında Anayasanın 175. maddesi hükmü düzenlenmiştir. Yasama organının kabul ettiği ve fakat yürürlüğünün "anayasal zorunluluk" ya da "cumhurbaşkanı inisiyatifiyle" halkın kararına bırakıldığı anayasa değişiklikleri hakkındaki halkoylamaları Türkiye'nin bütün makro düzenlerini ve dengelerini çok derinden etkileyen bir niteliğe sahiptir. 1987 yılındaki ilk halkoylamasından bu yana yapılan bütün halkoylamalarında söz konusu nitelik gücünü aynen korumaktadır.

Ülkenin genel siyasetinin belirlenmesi, temel hak ve özgürlüklerin akıbeti, demokratik yapının varlığı ve niteliğini çok yakından ilgilendiren anayasa değişikliği hakkındaki halkoylamalarında, oylamaya konu olan hukuki metnin ne anlama geldiğinin ve olası sonuçlarının seçmen anlaşılması çok önemlidir. Bu farkındalığın oluşturulması, halkoylamasının hazırlık/propaganda/bilgilendirme aşamasının saydam, çoğulcu, katılımcı bir anlayışla; oylamanın da seçmeni baskı altında tutmayacak koşullarda ve yeterli bir zaman diliminde gerçekleştirilmesine bağlıdır. Çünkü bu aşamaların seçmeni tatmin eden bir aydınlatma ve rahatlık duygusu içinde gerçekleştirilmesi, ilgiyi arttıracağı gibi daha çok yurttaşın içinde yaşadığı toplum ve devletin geleceğiyle ilişkin bu tür bir oylamaya katılımını sağlayacaktır.

21 Ekim 2007 Anayasa Değişikliği Halkoylaması

Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan bunalımın devamında gerçekleştirilen anayasa değişikliği[35] ile kritik bir dönüm noktası geçilmiştir. Anayasa değişikliğinin yarattığı farklılaşma hükûmet sistemini çok derinden etkilemiştir. Böylece Cumhurbaşkanlığı makamı güçlendirilmiş parlâmenter sistemin anayasal kurgusu değiştirilmiştir.

---

göstermesi nedeniyle katılım oranının yüksekliğine karşın hakkındaki meşruluk tartışması hâlâ devam etmektedir. 1982 Anayasası'nın yürürlüğü için yapılan oylamanın sayısal değerleri için bkz. (www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=147 E.T: 08.12.2013).

[34] Kavramsal tartışma için bkz. (Şen, a.g.e., 2013, 9 – 14).

[35] 31/05/2007 kabul tarihli 5678 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" adıyla gerçekleştirilen anayasa değişikliği kanununun 3. maddesiyle Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan "toplanma yetersayısı" krizi aşılmış olmasına karşın mevcut hükûmet sistemini değiştirmeye matuf olarak devlet başkanının halk tarafından seçilmesi usûlü de aynı değişiklikle getirilmiştir. Kanunun tümü ve çıkarılmasındaki aşamaların ayrıntılı takibi için bkz. (www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_sd.durumu?kanun_no=5678 E.T.: 08.12.2013).

Ülke genelinde % 67.51 katılım oranının gerçekleştiği 2007 Halkoylaması'na gümrük kapılarında oy kullananlar dışında 42.665.149 kayıtlı seçmenden sadece 28.794.216'sı katılmıştır.Bu veriler ülke genelinde olmak üzere 13.870.933 seçmenin hiç sandık başına gitmediğini/gidemediğini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, atılan geçerli oylar üzerinden yapılan değerlendirmelerin, sayısal kaynaklı olarak, farklı ya da yanlış siyasal çıkarımların yapılmasına yol açtığını göstermektedir. Şöyle ki, geçerli oyların 19.422.714'ünün "evet"; 8.744.947'sininde "hayır" yönünde olduğu bu oylamada anayasa değişikliğinin %68.95 oranıyla kabul edildiği hukuken saptanmaktadır.[36] Ancak bu hukukî doğrunun siyasal izdüşümünün aynı olduğunu ifade etmek pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü "evet" oylarının bütün seçmen nüfusu içindeki asıl değeri, gerçekleşen katılım oranının evet oy oranı ile çarpılmasına eşit olacağından, siyasal gerçeklik bakımından değişikliğin kabul oranı %46.54'tür. Dolayısıyla seçmen nüfusunun yarısını bile ifade etmeyen bir destekle, anayasa değişikliğinin, "ilgisizlik" etkisiyle, bu meşruluk debisine sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Hükûmet sistemini değiştiren ve ona bağlı yan etkilerin önünü açan 2007 Halkoylaması'nın otuz (30) il üzerinden oylama(ya) katılım oranı üzerinden değerlendirilmesi, meşruiyet tartışmasının, sınırları daraltılmış ve fakat seçmen nüfus yoğunluğu yüksek bir bölümünde de yapılabileceğini bize göstermektedir. Öyle ki, *Tablo 4*'de[37] verili otuz (30) ilin seçmen nüfusu 32.072.206 ile tüm ülke seçmen nüfusunun %75, 17'sini oluşturmaktadır. Seçmen yoğunluğunun yaşandığı büyükşehirlerin seçim çevrelerindeki verilerin bölgesel ve ulusal düzeyde çeşitli siyasal saptamaların yapılmasına imkân tanıyan bir yeterliliği bulunmaktadır. Ülke seçmen nüfusunun 2007 yılı itibarıyla her dört seçmenden üçünü bünyesinde barındıran bu iller toplamının belirleyiciliği tartışmasız kabul edilebilecek bir olgudur.

---

[36] Yüksek Seçim Kurulu, 21 Ekim 2007 Halkoylaması'na ilişkin söz konusu sayısal saptamaları 30/10/2007 tarihli ve 873 sayılı kararıyla yapmıştır. Ayrıntılar için bkz. (www.ysk.gov.tr/docs/Kararlar/2007Pdf/2007-873.pdf E.T.: 04.12.2013).

[37] Sayısal veriler için bkz. (www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2007Referandum/iller/turkiye.pdf. E.T.: 04.12.2013).

Tablo 4

İlin Adı	Seçmen Nüfusu	Oylamaya Katılanların Sayısı	Geçerli Oyların Sayısı	Evet Oyu Verenlerin Sayısı	Evet Oyu Oranı	Hayır Oyu Verenlerin Sayısı	Hayır Oyu Oranı
Adana	1.192.579	693.332	675.758	411.458	%60.89	264.300	%39.11
Ankara	2.928.823	1.867.604	1.830.994	1.200.895	%65.59	630.099	%34.41
Antalya	1.095.067	673.994	653.094	376.399	%57.63	276.695	%42.37
Aydın	640.803	477.257	462.264	218.528	%47.27	243.736	%52.73
Balıkesir	798.405	602.859	587.712	352.614	%60.00	235.098	%40.00
Bursa	1.520.561	1.117.664	1.093.964	735.287	%67.21	358.677	%32.79
Denizli	577.310	449.148	432.650	254.886	%58.91	177.764	%41.09
Diyarbakır	677.863	359.017	348.880	328.846	%94.26	020.034	%05.74
Erzurum	451.784	321.044	317.179	285.850	%90.12	031.329	%09.88
Eskişehir	505.301	379.885	370.380	210.904	%56.94	159.476	%43.06
Gaziantep	700.488	440.571	432.557	344.761	%79.70	087.796	%20.30
Hatay	791.281	553.720	542.585	324.721	%59.85	217.864	%40.15
İstanbul	7.428.443	4.357.365	4.271.670	2.849.487	%66.71	1.422.183	%33.29
İzmir	2.536.459	1.626.049	1.583.387	772.848	%48.81	810.539	%51.19
K.Maraş	576.729	398.541	393.785	338.739	%86.02	055.046	%13.98
Kayseri	690.307	523.772	515.980	423.738	%82.12	092.242	%17.88
Kocaeli	887.095	624.102	610.651	436.718	%71.52	173.933	%28.48
Konya	1.185.677	872.240	855.678	721.104	%84.27	134.574	%15.73
Malatya	468.970	312.123	308.511	253.471	%82.16	055.040	%17.84
Manisa	858.773	687.805	666.402	399.508	%59.95	266.894	%40.05
Mardin	292.768	219.874	215.176	204.000	%94.81	011.176	%05.19
Mersin	1.012.023	615.079	596.773	309.829	%51.92	286.944	%48.08
Muğla	522.755	361.678	350.555	151.721	%43.28	198.834	%56.72
Ordu	460.338	300.121	293.708	222.559	%75.78	071.149	%24.22
Sakarya	564.790	401.605	393.106	304.189	%77.38	088.917	%22.62
Samsun	779.816	535.388	524.667	404.905	%77.17	119.762	%22.83
Tekirdağ	457.268	328.857	320.981	143.459	%44.69	177.522	%55.31
Trabzon	494.688	327.076	320.066	249.173	%77.85	070.893	%22.15
Şanlıurfa	558.402	406.061	402.291	384.831	%95.66	017.460	%04.34
Van	416.640	272.263	266.673	253.591	%95.09	013.082	%04.91

Ülke geneli katılım oranı %70'in altında kalan 2007 Halkoylaması'nda, seçim çevresi nüfusu 1.000.000 ilâ 2.000.000 olan Adana'da %58.13; Antalya'da %61.54; Bursa'da %73.50;, Konya'da %73, 56 ve Mersin'de %60.77 katılım gerçekleşirken;seçim çevresi nüfusu 2.000.000 üzerinde bulunan üç büyük şehirden Ankara'da seçmenin sadece %63.76'sı, İstanbul'da %58.65'i ve İz-

mir'de de %64.10'u sandık başına gitmiştir. Bu veriler seçmenin 2002 ve 2007 milletvekili seçimlerine gösterdiği ilginin de oldukça altında kalan bir siyasi halet-i ruhiye içinde olduğuna işaret etmektedir. Ülkenin hükûmet sisteminin değişikliğe uğratıldığı bu anayasa değişikliği için yapılan halkoylamasında seçmen, muhtemelen, gündelik sorunlarını ilgilendirmemesi sebebiyle oylamaya kayıtsız kalmıştır. Bu katılım düşüklüğünde, Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan kilitlenmenin yarattığı kutuplaşmaya duyulan tepki; yapılan değişikliğin mutlak anlamda demokratik sonuçlar doğuracağı algısı vb. nedenler de etkili olmuştur.

30 il üzerinden yapılabilecek bir başka değerlendirme de geçerli oylar içindeki "evet" ve "hayır" oy oranlarının durumuna ilişkindir. Halkoylaması sonucunda anayasa değişikliği için "hayır" yönünde bir tavır gösteren iller dikkate alındığında, sadece Aydın'ın %52.73, İzmir'in %51.19, Muğla'nın %56.72 ve Tekirdağ'ın ise %55.31 gibi çok da yüksek olmayan oranlarla değişikliğe olumsuz yaklaşmıştır. Son dönem seçimlerde bu dört seçim çevresinin güçlü bir muhalefet seçmen tabanına da sahip olduğunu düşündüğümüzde sonucun sürpriz olmadığını ve fakat özellikle katılım düşüklüğünün "hayır" oy oranını etkilediğini söyleyebiliriz. Buna karşın, "evet" oyu veren seçim çevrelerini ise kendi içinde ikiye ayırabiliriz. Birinci gruptakilerin içine katılmayanlar katılsa ve bütün diğer oylar "hayır" yönünde çıksa bile o seçim çevresinde "evet/kabul" sonucunun ortaya çıktığı iller girmektedir. Dolayısıyla bu iller açısından katılım oranı değiştirici bir etkiye sahip değildir. "Erzurum", "Kahramanmaraş", "Kayseri", "Konya", "Malatya", "Mardin", "Sakarya", "Samsun", "Trabzon", "Şanlıurfa" ve "Van" seçim çevreleri açısından oylamaya katılamayanların sonucu etkileyemeyeceği görülmektedir. Bu seçim çevrelerinde seçmen nüfusu ile oylamaya katılanların sayısı arasındaki farkın "hayır" oylarına eklenmesi bile oylama sonucunu matematiksel olarak değiştirememektedir. İkinci grupta yer alan seçim çevreleri açısından katılım oranının artışının sonuca tesirini, aynı matematiksel mantıkla ele aldığımızda, "evet" oylarının Türkiye geneli katılım oranının altında kaldığı "Adana", "Ankara", "Antalya", "Balıkesir", "Denizli", "Eskişehir", "Hatay", "İstanbul", "Manisa" ve "Mersin" seçim çevrelerinde, katılımın düşük kalması oylama sonucunu ciddî ölçüde etkileyecek bir özellik göstermektedir.

Tablo 4 çerçevesinde "Bursa", "Diyarbakır", "Gaziantep" "Kocaeli" ve "Ordu" seçim çevrelerinde farklı değerlendirmelere yol açılabilecek veriler görmek mümkündür. Öyle ki, ülke geneli katılım oranına üzerinde bir katılım oranına sahip Bursa'da seçime katılmayan 402.897 seçmenin oylamaya dâhil olması istatistikî açıdan birbirine çok yakın evet / hayır sonuçlarının doğmasına yol açabilecektir. Benzer durumun Diyarbakır, Kocaeli, Gaziantep ve Ordu için söylemek mümkündür. Ancak %70'in üzerine çıkan katılım oranına sahip bu seçim çevrelerinde katılmayanların sonuca tesiri evet oyu veren ikinci

gruptaki seçim çevrelerinden farklı olarak hayır sonucunun ortaya çıkmasına çok yaklaşan bir niteliğe de sahip değildir. Çünkü atılmamış oy havuzunun %30'un altına indiği bu illerde katılımın artması, il bazında oylama sonucunu ters yönde değiştirme bakımından çok güçlü bir etkiye sahip gözükmemektedir.

12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği Halkoylaması

12 Eylül Anayasası'yla hesaplaşma ruh hâliyle gerçekleştirilen ve fakat kurumlar üzerinden anayasal yapının içerik bağlamında dönüştürüldüğü 5982 Sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu'nun yürürlük kazanabilmesi için 12 Eylül 2010 tarihinde halkoylamasına gidilmiştir.

26 maddenin bir bütün olarak oylandığı 5982 Sayılı Kanunun konu olduğu halkoylamasına 52.051.828 kayıtlı seçmenden 38.369.099'u katılarak ülke genelinde katılım oranı %73.71 olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede ülke genelindeki geçerli oyların 21.787.244'ü "evet"; 15.856.793'ü de "hayır" yönünde olmuş ve anayasa değişikliği kanunu geçerli oyların %42.12'sine karşılık %57.88'in olumlu oyu ile kabul edilerek yürürlük imkânı kazanmıştır.[38] Bu sayısal veriler atılan geçerli oylar üzerinden hesaplanarak ortaya çıkarıldığı için tüm seçmen nüfusu dikkate alındığında durumun farklılaşması söz konusu olmaktadır. Öyle ki, evet oylarının bütün seçmenlere oranı bakımından gerçek değerinin %42.66'da; hayır oylarının gerçek değerinin de %31.04'te kaldığı rahatlıkla söylenebilecektir. Bu sonuç da 5982 Sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu'nun %50'nin altında kalan bir destek ile yürürlüğe girmesi bakımından meşruluk tartışmasını ortaya çıkarmaya çok müsaittir. Çünkü, 13.682.729 kayıtlı seçmenin sandık başına hiç gitmediği bu oylamada her 100 seçmenden 26'sı anayasa değişikliğinin kabulü / reddi yönünde iradesini yansıtmak istememiştir. Demokratik bir tercih olarak saygı duyulması gereken bu hareket aynı zamanda oylamanın sonucunu değiştirecek ölçüde bir etkiye de sahiptir.

1982 Anayasası döneminde yapılan bütün halkoylamaları içinde siyasal belirleyiciliği oldukça yüksek bir üçüncü tercih olarak "boykot" uygulamasının yaşandığı 2010 halkoylaması hem bu yönüyle hem de doğurduğu hukuksal sonuçları itibarıyla önemli bir yere sahiptir. Siyasal olarak ciddî bir anlamı olan "boykot" tavrı, anayasa değişikliği için yapılan halkoylamasının hukukî geçerliliğini hiçbir biçimde etkilememiş ve belki de muhalif bir parti olarak BDP'nin seçmen kitlesini sandığa yönlendirmeyerek oylamanın "evet" cephesine dolaylı bir propaganda imkânı sunmuştur. Şöyle ki, boykotun çok yoğun

[38] Gümrük Kapıları ve Ceza İnfaz Kurumlarında kullanılan oyların da dâhil edildiği bu sayısal değerler, T.C. Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı'nca "Anayasa Değişikliklerinin Halkoylaması Sonuç Tutanağı" ile 22.09.2010 tarihinde saptanmıştır (www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2010Referandum/KesinSonuc/Sonuc.pdf E.T.: 06.05.2013).

yaşandığı illerde "evet" oylarının oransal ifadesi katılanlar üzerinden gerçekleştirildiği için bu seçim çevrelerinde çok yüksek oranlarda "evet" iradesinin ortaya çıktığı bir iddia olarak siyasal malzemeye dönüştürülebilmiştir. Örneğin Tablo 5[39] özelinde "Diyarbakır", "Mardin", "Şanlıurfa" ve "Van" seçim çevrelerinde katılım oranının boykot etkisiyle düşüklüğü, beraberinde "evet" oylarının çok yüksek bir sonuç olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Öyle ki, Diyarbakır'da % 34, 80; Mardin'de %43.00, Şanlıurfa'da %68.42 ve Van'da %43.60 olarak gerçekleşen katılım oranlarına karşılık anayasa değişikliğinin Diyarbakır'da % 93.92'yle; Mardin'de % 93.45'le; Şanlıurfa'da %94.15'le ve Van'da %94.45 ile kabul edildiği yasal olarak tescil edilmiştir. Şanlıurfa dışında, katılımın bu kadar düşük gerçekleştiği seçim çevrelerinde seçmenin anayasa değişikliğine yönelik gerçek desteği, Diyarbakır'da %32.68, Mardin'de %40.18 ve Van'da %41.18'dir. 261.360 seçmenin oylamaya katılmadığı ve ancak katılmayanların tümünün hayır oyu verse bile sonucun hiçbir biçimde değişmeyeceği Şanlıurfa'da bile gerçek destek %64.41 seviyesinde kalmaktadır.

Tablo 5

İlin Adı	Seçmen Nüfusu	Oylamaya Katılanların Sayısı	Geçerli Oyların Sayısı	Evet Oyu Verenlerin Sayısı	Evet Oyu Oranı	Hayır Oyu Verenlerin Sayısı	Hayır Oyu Oranı
Adana	1.386.290	1.009.385	992.242	434.090	%43.75	558.152	%56.25
Ankara	3.341.633	2.669.076	2.632.720	1.423.474	%54.07	1.209.246	%45.93
Antalya	1.354.787	1.046.905	1.027.278	444.564	%43.28	582.714	%56.72
Aydın	719.726	598.062	585.501	209.606	%35.80	375.895	%64.20
Balıkesir	859.259	735.639	722.086	348.418	%48.25	373.668	%51.75
Bursa	1.843.820	1.517.902	1.490.239	839.892	%56.36	650.347	%43.64
Denizli	665.282	575.647	562.992	260.645	%46.30	302.347	%53.70
Diyarbakır	851.241	296.245	279.008	262.031	%93.92	016.977	%06.08
Erzurum	474.085	379.988	373.026	324.011	%86.86	049.015	%13.14
Eskişehir	570.044	472.251	463.957	213.331	%45.98	250.626	%54.02
Gaziantep	984.683	716.358	701.112	489.706	%69.85	211.406	%30.15
Hatay	922.012	767.398	756.754	362.040	%47.84	394.714	%52.16
İstanbul	9.206.124	6.743.672	6.641.159	3.643.463	%54.86	2.997.696	%45.14
İzmir	2.870.888	2.283.900	2.246.847	816.004	%36.32	1.430.843	%63.68
K.Maraş	653.042	547.100	539.219	428.103	%79.39	111.116	%20.61
Kayseri	812.554	692.502	680.984	498.812	%73.25	182.172	%26.75
Kocaeli	1.071.556	864.871	848.323	516.533	%60.89	331.790	%39.11
Konya	1.327.534	1.117.186	1.096.922	857.167	%78.14	239.755	%21.86
Malatya	497.796	413.308	408.694	307.377	%75.21	101.317	%24.79

[39] Tablo verileri için bkz. (www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2010Referandum/KesinSonuc/IlSonuclari.pdf E.T.: 07.12.2013).

Tablo 5. devam

Manisa	960.069	829.406	811.018	402.677	%49.65	408.341	%50.35
Mardin	385.674	165.856	157.664	147.344	%93.45	010.320	%06.55
Mersin	1.123.115	818.141	804.397	298.422	%37.10	505.975	%62.90
Muğla	593.187	492.611	483.363	149.620	%30.95	333.743	%69.05
Ordu	508.677	400.122	391.422	248.557	%63.50	142.865	%36.50
Sakarya	612.621	505.267	496.127	333.871	%67.30	162.256	%32.70
Samsun	874.952	722.865	709.959	476.774	%67.16	233.185	%32.84
Tekirdağ	567.415	465.412	458.124	158.825	%34.67	299.299	%65.33
Trabzon	543.650	428.766	421.131	288.911	%68.60	132.220	%31.40
Şanlıurfa	827.755	566.395	556.313	523.761	%94.15	032.552	%05.85
Van	530.745	231.449	220.748	208.501	%94.45	012.247	%05.55

Tablo 5'de verili otuz ilin 2010 halkoylaması itibarıyla seçmen nüfusu toplamı 37.940.216 olup, tüm ülke seçmen nüfusunun %72.88'ini oluşturmaktadır. Neredeyse her 4 seçmenden 3'ünün bu illerden birinde oy kullandığı bu illerin belirleyici bir ağırlığı olduğu kuşku götürmemektedir.

2010 Halkoylaması'nda, 2007 Halkoylaması'na nazaran "hayır" cephesinin oldukça genişlediği görülmektedir. Özellikle iktidar partisiyle muhalefet partileri arasındaki siyasal çatışma ve mücadelenin ön plana çıktığı, dolayısıyla anayasa değişiklik paketinin biraz daha geri planda kalarak daha çok güven oylamasına dönüşen bu oylamada "Adana", "Antalya", "Aydın", "Balıkesir", "Denizli", "Eskişehir", "Hatay", "İzmir", "Manisa", "Muğla", "Mersin" ve "Tekirdağ" seçim çevrelerinde anayasa değişikliğine "hayır" denmiştir.

Seçmen yoğunluğunun yaşandığı bu iller içinde "evet" yönünde iradesini ortaya koyan seçim çevreleri içinde de üçlü bir sınıflandırma yapmak mümkündür. Buna göre birinci grupta, katılmayan seçmenlerin tümünün "hayır" oyu vermesi hâlinde bile evet/kabul yönünde ortaya çıkan sonucun değişmeyeceği iller yer almaktadır. Bu seçim çevreleri açısından katılım oranı, sonucu değiştirme gücünden uzak olup, sadece sayısal verileri farklılaştıracak derecede bir etkiye sahiptir. Buna göre, "Erzurum", "Gaziantep", "Kahramanmaraş", "Kayseri", "Konya", "Malatya", "Sakarya", "Samsun" ve "Trabzon" seçim çevrelerinde "evet oy oranı" ülke genelinin oldukça üstünde gerçekleşmiştir.[40]

"Evet" oyunun çıktığı ve fakat oylamaya katılım oranının sonuca etkili ola-

[40] Bu seçim çevreleri dikkatle incelendiğinde oylamaya katılım oranının Gaziantep (%72.75) ve Trabzon (%78.86) dışında tümünün %80'in üzerinde gerçekleştiği görülecektir.

bileceği "Ankara", "Bursa", "İstanbul", "Kocaeli" ve "Ordu" seçim çevrelerinden, Ankara ve İstanbul'un dışındakiler açısından oldukça sınırda sonuçların ortaya çıkması olasılık dâhilindedir. Şöyle ki, Bursa, Kocaeli ve Ordu seçim çevrelerinde katılmayanların tümünün hayır oyu vermeleri söz konusu olduğunda küçük sayısal farklarla da olsa sonucun hayır yönünde değişme ihtimali belirmektedir. Ancak, bu üç seçim çevresindeki katılım oranlarının[41] ülke geneli üzerinde gerçekleşmesi dikkate alındığında geriye kalan "katılmayan oy havuzu" içinden sonucu değiştirmeye dönük bir etkinin yaratılması oransal olarak azalmaktadır. Ancak benzer bir saptamayı Ankara ve İstanbul için yapmak pek mümkün gözükmemektedir. Şöyle ki, katılım oranının %79.87 olarak gerçekleştiği Ankara'da sandık başına gitmeyen seçmen sayısının 672.557 ve "evet – hayır" oy farkının da 214.228 olması birlikte ele alındığında sonucun değişme olasılığının güçlü olduğu görülmektedir. Bu olasılığın gerçekleşmesi, katılım oranının %73, 25 ile ülke genelinin de altında kaldığı İstanbul seçim çevresi açısından çok daha fazladır. Buna göre, İstanbul'da sandık başına gitmeyen seçmen sayısının 2.462.452 ve evet–hayır oy farkının da sadece 645.767 olduğu düşünüldüğünde Türkiye'nin en büyük seçmen kitlesinin bulunduğu bu ilde sonucun, katılım oranının artmasıyla rahatlıkla değişebileceği görülmektedir.

Sonuç

Bir ülkenin siyasal geleceğinin oluşturulması ve devamlılığının sağlanması yönünde yurttaşların üzerine düşen temel görev, demokratik sistem içinde her türlü meşru ve yasal kanalın kullanılarak siyasal katılımın gerçekleştirilmesidir. Bu aynı zamanda bir haktır ve yurttaş bireyin buna zorlanması demokratik bir özü de ifade etmemektedir. Ancak katılımın en yoğun ve üst seviyede yaşandığı seçimler ile halkoylamaları, yönetilenlerin söz sahibi olabildikleri, karar verici ya da belirleyici bir konuma yükselebildikleri hukukî araçlardır. Dolayısıyla bunların kullanılarak "millî iradenin" olabildiğince en yüksek oranda yasama meclisine ve çeşitli konulardaki halkoylamalarında tezahürünün sağlanması büyük önem taşımaktadır. Pek tabiidir ki seçim sisteminin kendisi, sonuçları çok köklü biçimde farklılaştırabilen bir girdi olarak varlığını siyasal sistem içinde hissettirmektedir. Ancak özellikle istikrar temelli bir seçim sisteminin varlığına karşın bunun temsilde adalet ilkesini zedeleyen etkisinin azaltılabilmesi için katılım oranının yükseltilmesi dikkate alınması gereken bir sistem içi araç olarak değerlendirilmelidir.

Katılım oranının yüksekliğinin iki artısı ya da getirisi söz konusudur. Bun-

[41] 2010 Halkoylaması'na Bursa'da %82.32; Kocaeli'nde %80.71 ve Ordu'da %78.65 oranında katılım gerçekleşmiştir.

lardan ilki, yapılan oylamaya gösterilen ilgi aracılığıyla siyasal yapının sahip olduğu meşruluk düzeyinin korunması veya arttırılmasının sağlanmasıdır. İkinci olarak da yöneten – yönetilen ilişkisi noktasında ülke genelindeki çok farklı düşünüşlerin/anlayışların var olduğu toplumsal ortamdan yasama alanına taşınmasının zorlanmasıdır. Bu aynı zamanda demokratik sistemin ikinci boyutunu meydana getiren çoğulcu yapının devlet yönetim katlarına ulaşması anlamına da gelecektir.

Katılım oranının düşüklüğü sisteme gösterilen/verilen desteğin ya da kredinin azalması sonucu olarak yorumlanabilecektir. Aynı zamanda sistem dışında kalan siyasal iradelerin sertleşmesine yol açabilecektir ki, temsilî demokratik modelin işleyişi ve varlığını sürdürebilmesi bakımından bu durum bir tehdit olarak algılanmalıdır. Ancak yurttaş bireyi oylamalardan uzak tutan çeşitli sosyo-ekonomik, siyasal, kültürel ve belki de kişisel çok çeşitli etmenler bulunabilir. Bunların giderilmeye çalışılması/azaltılması ya da en azından yumuşatılması sistemin ayakta kalması bakımından bir gerekliliktir. Buna karşın oylamalara, kayıtsızlık nedeniyle gerekli ilginin gösterilmemesinin çok ciddî sonuçları da olacaktır. Öyle ki, sahip olduğu inançlar ve yaklaşımlar dolayısıyla kişisel/siyasal disiplini gereğince sandık başına giden seçmenlerin iktidarı oluşturma ve onu ayakta tutarak varlığını sürdürme olanağına kavuşması söz konusu kayıtsızlık hâlinin de bir sonucu olarak görülmelidir. Çünkü çok çeşitli siyasal tercihlerin bulunduğu bir ülkede seçmenin oy vermemesi belki olağan koşullarda hiç de arzu etmediği siyasal kadroların kendini yönetmesinin önünü açacaktır ya da en azından bu kadroların güçlü bir yasama muhalefetiyle dengelenmesi ve denetlenmesi fırsatının kaçırılmasına yol açacaktır.

Benzer bir etki halkoylamaları için de söz konusudur. Türkiye özelinde anayasa değişikliklerinin halkoylamasına gitmesi meclisteki partisel dağılım ve oydaşamama hâli düşünüldüğünde pek de uzak bir olasılık değildir. Kuruculuk niteliğine sahip anayasanın değiştirilmesiyle gündeme gelecek olan halkoylaması, bir anlamda ülke geleceği açısından bir tür kader oylaması olarak düşünülebilir. TBMM'nin kabul ettiği ve anayasa gereğince zorunlu/ihtiyarî halkoylamasına sunulan bir anayasa değişikliği kanununun yürürlüğe girebilmesi için "geçerli oyların" salt çoğunluğu aranacağından, bu oylamalara planlı ve kitlesel olarak katılmamakla bireysel kayıtsızlık arasında bir fark olmayacaktır. Bu yüzden oylamayı boykot etme, saygı duyulacak ve gerçekleştirilmesi hâlinde başarı sayılabilecek siyasal bir davranış olmakla birlikte; en azından Türk pozitif hukuku bakımından anlamı olmayan siyasal bir eylemliliği ifade etmektedir. İçeriği ve doğuracağı sonuçları itibarıyla bir anayasal değişikliğin yürürlüğe girmemesi isteniyor ise kullanılabilecek araçlardan biri, dolaylı bir etkiye sahip olsa da katılım oranının yükseltilmedir. Aksi hâlde kendi kitlesini çok iyi biçimde örgütleyen siyasî parti(ler)/hareketler düşük katılımlı oylamalarda istedikleri sonucu alabileceklerdir.

KAYNAKÇA

Aktan, Coşkun Can ve Dilek Dileyici, "Demokrasiye Yöneltilen Başlıca Eleştiriler, " Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı: Demokrasi, Poliarşi ve Demarşi. Ed.: Coşkun Can Aktan. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2005.

Baykal, Deniz. Siyasal Katılma Bir Davranış İncelemesi. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970.

Dahl, Robert A. Demokrasi ve Eleştirileri. Çev.: Levent Köker. Ankara: Yetkin Yayınları, 1996.

_____. "Demokrasinin Eleştirileri ve Poliarşi", Çev.: Memuh Aslan. Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı: Demokrasi Poliarşi ve Demarşi. Ed.: Coşkun Can Aktan. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2005.

Eroğul, Cem. Devlet Yönetimine Katılma Hakkı. İkinci baskı. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999.

Göztepe, Ece. "2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin Hukuki Bir Değerlendirmesi, Sevilmeyen Anayasayı Kim Korumak İster?, " Birikim, Sayı 218: 69 – 84, 2007.

Kahraman, Ahmet Burak. Siyasal Katılımın Sosyolojik Analizi. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2011.

Kapani, Münci. Politika Bilimine Giriş. On üçüncü basım. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2001.

Kışlalı, Ahmet Taner. Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma. Dördüncü baskı. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1998.

Özbudun, Ergun. Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975.

Parry, Geraint. "Siyasal Katılım (political participation), " Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi II (L – Z). Haz.:VernonBogdanor. Türkçe Yayıma Haz.: Erhan Yükselci, Çev.: Erhan Yükselci, Sema Yükselci ve Bülent Peker. Ankara: Ümit Yayıncılık, 2003.

Rousseau, J.-J. Toplum Sözleşmesi. Çev.: Alpagut Erenuluğ. Üçüncü basım. Ankara: Öteki Yayınevi, 1999.

Selçuk, Sami. 2007'nin Hukuk Olayı Anayasa Mahkemesi'nin 367 Kararı. (Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.

Şen, İlker Gökhan. Doğrudan Demokrasi: Kurumlar, Hukuki ve Siyasi Sorunlar. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık A.Ş., 2013.

Teziç, Erdoğan. Anayasa Hukuku. Gözden Geçirilmiş On Üçüncü Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2009.

http://www.kararlar.anayasa.gov.tr/kararYeni.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar &id=2435&content= E.T.: 11.01.2014

tr.wikipedia.org/wiki/2007_Türkiye_genel_seçimleri E.T: 11.01.2014

www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2002MilletvekiliSecimi/gumrukharic/gumrukharic.pdf E.T.: 01.12.2013.

www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2002MilletvekiliSecimi/turkiye/milletvekilisayisi.pdf E.T.: 01.12.2013.

www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2007MilletvekiliSecimi/gumrukharic/gumrukharic.pdf E.T.: 01.12.2013.

www.ysk.gov.tr/ysk/Secimcevre2007.html E.T.:02.12.2013
www.ysk.gov.tr/ysk/2011KesinSonuc.html E.T.: 03.12.2013
www.ysk.gov.tr/docs/Kararlar/2007Pdf/2007-873.pdf E.T.: 04.12.2013
www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2007Referandum/iller/turkiye.pdf. E.T.: 04.12.2013
www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2010Referandum/KesinSonuc/Sonuc.pdf E.T.: 06.05.2013
www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2010Referandum/KesinSonuc/IlSonuclari.pdf E.T.: 07.12.2013
www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_sd.durumu?kanun_no=5678 E.T.: 08.12.2013.